

Herrholmarna

Natur

Mönsteråsviken skär djupt in i landet. Den är en av få företeelser i denna del av skärgården som majestätiskt redovisar inlandsisens reträttriktning i nordväst-sydost. I söder avgränsas viken distinkt av Nynäslandet och Oknöarna, vilka tillsammans bildar en nästan obruten rak strandlinje. I norr däremot är fastlandet söndertrasat i mängder av vikar och fjärdar -varav Lyckefjärd är den absolut största- och vattnen uppsplittrade av mängder av småöar. Undantaget är Björnö, som stor och väldig bildar barriär mot Östersjön längst i öster. Såväl stora som små öar utgör dock goda representanter för den moränskärgård de utgör en del av; låga och flacka -på avstånd nästan rinner stränderna ut i saltsjön- mestadels bevuxna med låg och vindpinad tallskog. Strandlinjen är ofta blottlagd och eroderad samt bemängd med morän. Öarnas siluetter blir mestadels mycket regelbunden och jämnt formad.

Som en landbrygga mellan Björnö och Kråkerumslandet ligger de båda Herrholmarna, samtidigt som de bildar en spärr i Lyckefjärdens södra utlopp. Herrholmarnas kustkonturer är uppbrutna av djupa, breda vikar och de är nästan sammanvuxna med såväl fasta land som med varandra. Endast det smala Skräckesundet skiljer Hemre Herrholmen från fastlandet och den lilla rännen som idag återstår av Kungsströmmen, de båda Herrholmarna från varandra. Både Yttre och Hemre Herrholmen domineras av mager morän och är idag bevuxna med mycket gles tallskog.

Historia

Förhistoria

Herrholmarna är låga; ingen stäcker sig mer ca fem meter över havsytan som mest. Detta innebär också att de inte varit sammanhängande öar så länge och inte kunnat brukas eller bebyggas förrän ganska sent i människans historia. Vi räknar ungefärligen med ett vattenstånd knappt två meter högre än idag runt år 1000. Det gör merparten av Herrholmarna till en liten splittrad arkipelag under större delen av järnålder. Det finns inga kända förhistoriska eller medeltida lämningar på någon av öarna. Trakten runt om, dvs huvudsakligen det närmsta fastlandet, är däremot är väl försedd med lämningar från såväl förhistorisk tid som medeltid.

Jordnatur

Herrholmarna ligger på Kråkerums ägor och har så gjort, så länge vi kan följa dem via äldre kartor. Kråkerums historia är lång och spännande och dominerar helt den lokala historien. Herrholmarnas historia är sämre känd och helt och hållet invävd i herrgårdens, dessutom i dess absoluta utkanter. Undantaget är den lilla del av Yttre Herrholmen som 1831 förs till Björnö.

Namn

Ortnamnsvetenskapen anser det inte omöjligt att namnet Herr(e)holmen har medeltida ursprung och alltså skulle syfta på herremannen, -männen på herregården dvs Kråkerum, och vara ett uttryck för det enkla folkets förhållande till överordnande. Kråkerum har ju dessutom ägts och bebotts av osedvanligt "höga" herremän ur bl a släkterna Banér och Bielke. 1729 skrivs namnet Härrholmen. I denna del av skärgården finns ett namnbruk, som saknas längre norrut och troligen också söderut, när det gäller bestämning av öars läge i förhållande till varandra. Yttre Herrholmen ligger som sig bör längst ut, men den inre ön kallas här Hemre Herrholmen. Samma namnbruk nyttjas för t ex Fälholmarna lite längre ut. För just Herrholmarna tycks bruket dock inte så ålderstiget. På kartorna från 1700- och 1800-talen saknas det. Där kallas öarna på sedvanligt sätt Norra och Södra eller Östra och Västra Herrholmen.

Bosättning

Eftersom Herrholmarna inte utgör en egen jordregisterenhet, är det mycket svårt att följa dem i arkiv eller bland lantmäterikartor. Utgångspunkten är alltså Kråkerum. Utmarksbebyggelse som den på Herrholmarna, var inte det som primärt var av intresse för vare sig lantmätare eller andra hävdtecknare. Störst intresse visade väl som alltid skattemännen, i det här fallet ytterst herren på Kråkerum.

Den äldsta lantmäterikartan över Kråkerum är upprättad år 1729 för avmätning av ägor. De yttre holmarna i öster tycks inte varit intressanta ur detta perspektivet, för de är inte ens utritade på kartan, som avslutas mitt på Vadholmen ungefär. Indirekt förstår vi att inget av intresse, ingen åker eller äng eller etablerat fiske fanns på holmarna vid denna tid.

På storskifteskartan från 1777 är däremot all kust och skärgård tillhörande Kråkerum tydligt utritad, så också de båda Herreholmarna. Vare sig här eller på Vadholmen finns bebyggelse markerad. Indirekt bör detta betyda, att de ännu var obebyggda, eftersom det på andra håll finns torpbebyggelse markerad och ibland tom namngiven. Fastlandssidan redovisas som betesmark. Herrholmarna redovisas inte över huvud taget i värderingstabellen av markslag. De finns bara omnämnda i den övergripande diskussionen om betesmarkerna i skärgården och utpekade som undantag med någon mer växtlighet och därmed lite bättre bete. De beskrivs som till en del beväxta med tallskog. "Waholmen" är helt vattenomfluten. På insidan finns en Ruddamm. Namnet "Waholmen" kanske har uppstått genom att vadfiske utgick härifrån. Fast vadfiske kallas allmänt på ostkusten för notfiske!

1809 utsätts godset för hemmanklyvning och dessutom ska en stängseldelning beslutas. Herrholmarna kallas här både Södra och Norra och Östra och Västra medan tex Skällegårdsgrindarna skiljs åt genom att kallas Hemre och Yttre. Det

finns inget vare sig i text eller kartbild som antyder bebyggelse på vare sig Herreholmarna eller Vadholmen.

År 1831 gränsbestäms ägorna till Björnö. Gränsen mot Kråkerum i öster, dras absolut rak från den pyttelilla ön Lillebrunnslada (mitt emellan Björnö och Kråkerums- landet) i norr till en punkt mitt i Mönsteråsviken långt i söder. Denna linje skär rakt över Yttre Herrholmens östra udde, vilken alltså från och med 1831 utgör del av hemmanet Björnö.

På laga skifteskartan över Kråkerum, upprättad i samband med förrättningen 1866, är däremot utmarksbebyggelsen redovisad och så även den på Västra, dvs Hemre Herrholmen. Tre fiskaretorp är tydligt utritade i slänten ner mot Skräckeström och ytterligare ett mitt på Vadholmen. Rakt över all annan information står det på kartan "Fiskeläget" och i Skräckeström står klar och tydligt "Båthamnen". Till varje lägenhet hör några åkerlappar omgärdade av ängsmark och samhänad med denna. Kreaturen gick på bete i skogen. Enligt en muntlig tradition på öarna vid 1900-talets början, skulle det lilla fiskeläget ha tillkommit vid 1800-talets mitt ungefär. Det stämmer ju väl med vad kartorna berättar. På den del av Yttre Herrholmen som hör till Kråkerum, finns ingen bebyggelse.

Anledningen till att bebyggelse etablerades här på de yttersta och mest avlägsna delarna av godset, är självfallet närheten till fiskevatten och godsets nästan omätliga behov av fisk. Fiskevattnen invid Lyckefjärd och Mönsteråsviken har varit de bästa tänkbara. Eftersom merparten hörde till Kråkerum, har godset självklart under alla tider utnyttjat denna resurs. Det märkliga är därför att det inte mycket tidigare etablerades någon form av fiskaretorp/fiskeläge på någon av Herrholmarna. Att fiskevattnen varit viktiga och eftertraktade, vittnar ett avtal som slöts mellan Kråkerum och Råsnäs 1730 om. Avtalet reglerar en delning av deras vatten, men också det framtida bruket av dem. Allt fiske ska efter 1730 ske i sämja de båda godsens emellan. Det hade enligt avtalet länge varit strid om detta. Till Kråkerum fördes allt vatten i Mönsteråsviken, medan till Råsnäs fördes allt vatten söder om Oknö. En fördelning som består än idag.

Fiskeläget Hemre Herrholmen

Vi vet att Mönsteråsviken från åtminstone från 1800-talets senare del, brukades av fiskare från Herrholmarna och Nynäs på södra sidan Mönsteråsviken. Fiskarena, tre från Herrholmarna, fyra från Nynäs och ytterligare en från Fridhem, utgjorde ett fiskelag som tillsammans arrenderade Kråkerums fiskevatten. Fiskelaget fiskade i fullständig sämja, dvs det fiske som bedrevs, bedrevs tillsammans som komme man från ett enda fiskeläge eller familj. Arrendeavgiften var vid sekelskiftet 1900 årligen 400 kr kontant + herrgårdsfisk. Den kontanta avgiften avlämnades till hälften efter det lönsamma sillfisket på våren och resten efter det givande kastfisket på hösten. Herrgårdsfisk innebar att fiskelaget varje lördag skulle avleverera tillsammans sju kilo gädda och abborre till herrgården. Alla kontanta avgifter och all herrgårdsfisk utgjorde fiskelagets gemensamma betalning och togs ur den gemensamma avkastningen. Betalning i form av herrgårdsfisk upphörde vid 1920-talet. Herrgårdsfisken ansågs mycket betungande, helt säkert inte bara ur rent ekonomisk synpunkt. Det var säkert med tillfredsställelse man istället ökade den kontanta avgiften. Före sekelskiftet 1900 hade arrendet betalats med dagsverken; sex mans- och 12 kvinnodagsverken per

tomt och år till herrgården. Varje sommar tillkom dessutom den sk allmänsdagen som var en arbets- men också kalasdag.

Den äldsta fiskestatistiken som upprättats för länet, är daterad 1880 och redovisar noggsamt minsta lilla fiskeläge, med undantag av Herrholmarna. Tyvärr är inte heller är godsens fiske upptagna. Vi saknar därför de siffror som för andra fiskelägen ger oss en uppfattning om fiskets inriktning och storlek.

Fiskarena från Herrholmarna och Nynäs arrenderade alltså Kråkerumsvattnet gemensamt och brukade det gemensamt. Vattnet var inte på något sätt uppdelat i fiskelotter som cirkulerade mellan de olika deltagarna. Den enskilde fiskaren underordnade sig självklart fiskeläget, men kunde också fiska privat för husbehov på det gemensamma arrendevattnet. Vem som ville kunde också fiska sill på allmänt vatten i Kalmarsund. Men sillfisket var förenat med mycket arbete och svårt att utföra ensam. Avkastningen från sillfisket var dessutom en viktig del av fiskelägets gemensamma kontanta inkomst.

Någon gång före 1930 friköptes och avstyckades de tre fiskaretorpen på Hemre Herrholmen. På den ekonomiska kartan från 1939 är de alla omgivna av stora fruktträdgårdar, men inget eget fiskevatten. Ägo gränsen går precis i strandkanten. Utmed Skräckesund ligger sjöbodan och bryggan i lä, men nära öppet vatten. På kartan finns inget som tyder på att man ännu bedrev vare sig boskapsskötsel eller jordbruk. All öppen inägomark är omvandlad till fruktodling. Längst ut på udden ligger en sommarstuga på en tomt som är lika stor som torpens fruktodlingar tillsammans. Till sommarstugan hör eget fiskevatten, vilket inte hör till de avstyckade fiskaretorpen! Resterande delar av Herrholmarna under Kråkerum utgörs en enda gemensam äga. Längst i söder på Yttre holmen ligger ytterligare en sommarstuga i ensamt majestät med vid utsikt över Östersjön. 1939 är Hemre Herrholmen är förenad med fastlandet via en rejäl bro och körväg finns ända ut till det yttersta torpet. Till Yttre Herrholmen finns en gångstig och en smal spång förenar de båda öarna.

På nästan varenda ö utanför Herrholmarna finns bodar, troligen förvaringsbodan för redskap, och bryggan. Man kan misstänka att några av de gamla bryggorna på kartan inte är bryggan utan ålbroar. Största förvaringsboden, nästan som en liten ladugård, finns på Lakeholmen. Där finns också rejäla bryggan i såväl öst som väst, den ena med utskjutande pirar.

Fiskeläget Herrholmarna har alltså legat utmed Skräckeviken på Hemre Herrholmen och på Vadholmen. Herrgårdsfisket har sedan länge upphört och fiskaretorpen har avstyckats till sedvanliga privatbostäder.

Yttre Herrholmen

Den knivskarpa fastighetsgränsen mellan Kråkerum och Björnö, som skär Yttre Herrholmen, kan man än idag följa ute på ön, i form av en präktig stenmur. På Björnösidan av denna gräns ligger vid den yttersta udden en liten torpstuga. Första gången denna lilla enklav dyker upp i kartmaterialet är på laga skifteskartan över Björnö från 1848. Lägenheten kallas där Åströms horva och Åströms boningsplan. Vi vet att det var ett fiskaretorp. I en lista på bibehållet

samägda holmar uti fiskevattnen, där det i rubriken påpekas att fisket är den huvudsakliga binäringen på Björnö, är Herrholmen redovisat. I övrigt skrivs inget om lägenheten. På den karta som hör till en hemmanklyvning av det skifte Herrholmen hör till, finns ingen bebyggelse markerad på ön. I värderingslängden tas några åkerlindor upp tillsammans med såväl sidlänt som höglänt betesmark.

På den ekonomiska kartan från 1939 hör också till fiskaretorpet på Yttre Herrholmen en stor fruktträdgård. På kartan finns inget som vittnar om annan odling eller boskapsskötsel, trots att skogen -på Kråkerumssidan- är full av stenröjda ytor, röjningsrösen och stenmurar.

Bebyggelse

Fiskaretorpet längst ut på Yttre Herrholmen är troligen uppfört under 1800-talets senare del och sedan dess ytterst föga förändrat. En stuga på enkel bredd med oljefärgsstruken panel blickande ut över fjärden. Som sällskap har det fått ett antal fritidshus/sommarstugor från senare tid.

På Hemre Herrholmen är flertalet av de gamla torpstugorna bevarade liksom sjöbodas och även liten ladugård. Den faluröda färgskalan och de återhållsamma proportionerna dominerar ännu. Vid hamnen ligger ännu sjöbodas och bryggas av olika ålder. I strandbrinken skymtar stenskoningar och rester efter kåser. Antalet nytillkomna sommarstugor är mindre än på Yttre Herrholmen. Istället har man på den "hemre" holmen ett eget hem från 1920-talet, ett alldeles fyrkantigt litet hus med kuverttak och ljus, putsad fasad.

Dagsläget

Av det gamla fiskeläget Herrholmen finns egentligen det mesta kvar, om än omgivningarna skiftat utseende. Bodas, någon av ansevärd ålder, och bryggas berättar tillsammans med strandskoningar, stenkistor/bryggas och kåser om en svunnen tid. Fiske bedrivs i dag till husbehov eller nöje. En liten rök antyder viss förädling av fångsten. De forna inägorna närmast fiskeläget omvandlades under tidigt 1900-tal till fruktodlingar. Av dessa lever rester kvar i trädgårdarna. Stenmurar och odlingsrösen markerar var inägorna låg. En enstaka liten ladugård finns också kvar. Idag förstås med helt andra funktioner än ursprungligen. I några hus lyser det ännu vintertid i fönstren. Yttre Herrholmen är idag endast bebott sommartid.

Idag finns det bilväg, om än mest som skogsväg, ända ut till torpet på Yttre Herrholmen. Gränsen mellan Kråkerum och Björnö är än idag tydligt markerad med en rejäl stenmur. På Kråkerumssidan av den finns många spår av odling och röjning, ej redovisade på någon äldre karta: Stenröjda ytor, stenmurar och rösen döljs idag av snår och ris i den nu ganska högvuxna tallskogen.

Skydd och förordningar

Litteratur

Kalmar läns museums arkiv

Lantmäteriets arkiv

Småländska skärgårdsnamn; Ivar Modéer 1938

Ett småländskt fiskelag och dess organisation; Ivar Modéer, Stranda 1931

Sjöbodar och sjöbodsgårdar i Stranda härad. Ivar Modéer, Stranda 1934-35,
1936-37

Meddelande rörande Sveriges fiskerier 1-2. Rudolf Lundberg 1883